

3. Пороцкая Т.И. Обучение географии во вспомогательной школе. М.: Просвещение. 1977, 159 с.
4. Синев В.Н. Психологические вопросы коррекционной работы на уроках географии //Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе/ Под ред. Ж. И. Шиф и др. - М., 1980.
5. Страхов И.В. Психология воображения. - Саратов, 1971. - С. 3 - 70.

УДК 376 .32 (043)

ДО ПРОБЛЕМИ ПОРУШЕНЬ КОМУНІКАЦІЇ У ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Мартиненко І.В.

кандидат психологічних наук, доцент
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

Автор статті розкриває актуальність та суть наукової проблеми формування комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. У статті представлений аналіз сучасних підходів до вивчення проблеми комунікації у осіб із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком.

Автор статьи раскрывает актуальность и суть научной проблемы формирования коммуникации у детей с тяжелыми нарушениями речи. В статье представлен анализ современных подходов к изучению проблемы коммуникации у лиц с нормальным и нарушенным речевым развитием.

The author of article describes the importance and essence of the scientific problems of the formation of communication of children with severe speech disorders. The article presents an analysis of modern approaches to the communication problems of people with normal and impaired speech development.

Ключові слова: комунікація, діти з тяжкими порушеннями мовлення, комунікативний розвиток.

Ключевые слова: коммуникация, дети с тяжелыми нарушениями речи, коммуникативное развитие.

Keywords: communication, children with severe speech disorders, the communicative development.

Однією з центральних проблем сучасної психологічної науки є питання становлення і розвитку комунікативної діяльності в осіб з нормальним і порушеним розвитком. Різні аспекти цієї проблеми представлено в роботах Андрєєвої Г.М., Бодальова А.А., Виготського Л.С., Глоzman Ж.М., Леонтьєва О.О., Леонтьєва О.М., Лісіної М.І., Ломова Б.Ф., Паригіна Б.Д., Слепович О.С., Смірної О.О., Соколова О.В. тощо.

Аналіз загальної психолого-педагогічної літератури свідчить, що у межах зазначеної проблеми досліджено особливості комунікативної поведінки дітей з нормальним мовленнєвим розвитком, розкрито структуру процесу комунікації, представлено сутність, структуру, функції комунікативних дій та операцій; виділено особливості спілкування з ровесниками та дорослими дітьми з нормальним мовленнєвим розвитком (далі – НМР).

Традиційним у вітчизняних дослідженнях проблеми спілкування є діяльнісний підхід, який об'єднує різні погляди: спілкування і діяльність – дві рівнозначні категорії буття людини (Ломов Б.Ф., Бусва Л.П.); спілкування є одним із проявів діяльності (Андрєєва Г.М.); спілкування є особливим видом діяльності (Леонтьєв О.О., Лісіна М.Л.).

Андрєєва Г.М. та інші вчені у структурі спілкування виділяють три взаємозв'язані сторони: комунікативну, інтерактивну і перцептивну [1]. Водночас спілкування, на думку науковців, виконує три найважливіші функції: інформаційно-комунікативну, комунікативно-регулятивну, афективно-комунікативну.

Ми у своїй роботі керуємось наступним визначенням спілкування. *Спілкування* – це процес встановлення і розвитку контактів між людьми, який зумовлений потребами спільної діяльності та передбачає обмін інформацією, вироблення спільної стратегії взаємодії, взаємне сприйняття і вплив [3].

На думку Quill К.А. психологічна структура комунікації містить наступні елементи [6]:

- потреба в комунікації (особисті і соціальні інтереси);
- вибір доступних засобів комунікації (вербальні і невербальні комунікативні системи);
- уміння виразити соціальні функції у процесі спілкування;
- здатність виконувати певні комунікативні ролі;
- уміння використовувати базові комунікативні навички: ініціювати, підтримувати і завершувати

розмову.

Сукупність елементів комунікативного процесу забезпечує високу ефективність спілкування. За умов несформованості або недорозвинення одного з елементів виникають специфічні труднощі комунікативного характеру.

Sherratt D., Peter M. [5] вважають, що ефективність комунікації у дитини визначається сукупністю наступних параметрів:

- здатністю розуміти і використовувати рухи тіла в процесі комунікативної ситуації (мова тіла, міміка тощо);
- умінням розуміти і умінням використовувати жести відповідно до їх значення;
- наявністю комунікативної допомоги, що включає об'єкти, про які йде мова, фотографії, картинки із зображеннями різних об'єктів, подій; символи тощо; яка визначається залежно від рівня когнітивного розвитку дитини;
- здатністю слухати співбесідника;
- умінням використовувати мову і вокалізації для вираження різних інтенцій у різноманітних комунікативних ситуаціях.

Недостатність однієї з цих умов веде до порушень онтогенетичного розвитку, несформованості комунікативних навичок, порушення послідовності їх формування.

Загальновідомим на сьогодні є факт, що комунікацію поділяють на вербальну і невербальну. Вербальна комунікація як знакова система використовує мову і передбачає засвоєння мови. Невербальна комунікація - це спілкування за допомогою міміки, жестів, пантоміміки, через прямі сенсорні або тілесні контакти. Обидві форми комунікації можуть використовуватися разом або ізольовано відповідно до ситуації і можливостей учасників комунікативного процесу.

Таким чином, аналіз загальних психолого-педагогічних досліджень свідчить, що спілкування – це складний ієрархічно організований процес, який передбачає обмін інформацією і взаємодію за умови сформованості комунікативних навичок і вмінь.

Водночас проблема формування комунікативної діяльності в осіб з тяжкими порушеннями мовлення розкрита у наукових джерелах недостатньо. Хоча упродовж багатьох десятиліть провідною у процесі розвитку дітей була визнана комунікативно-мовленнєва концепція (А.М.Богущ, Є.Ф.Соботович, Т.М.Ушакова, М.К.Шеремет), її використання носило дещо однобічний характер. На нашу думку, такий стан проблеми зумовлений пануванням у корекційній педагогіці та психології педагогічних підходів до комунікативно-мовленнєвої діяльності зазначеної групи осіб, і недостатньою увагою до психологічних механізмів їх комунікації. Слід зазначити, що оформлення у самостійну наукову галузь «логопсихології», і одночасний розвиток багатьох психологічних досліджень у цій галузі, сприяли удосконаленню процесу вивчення та формування комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Водночас, переважна більшість цих досліджень присвячена дітям дошкільного та молодшого шкільного віку.

Результати спеціальних психологічних досліджень засвідчують труднощі та відхилення у становленні комунікативних умінь та навичок у осіб з первинною мовленнєвою патологією. Алмазова О.О., Халілова Л.Б. зазначають, що у дітей з ТПМ спостерігаються труднощі в організації власної мовленнєвої поведінки, які негативно впливають на їх спілкування з оточуючими.

За результатами дослідження спілкування дітей із ТПМ молодшого дошкільного віку Кривов'яз І.С., за рівнем сформованості комунікативно-пізнавальної діяльності, їх було розподілено на 4 групи. Переважну більшість дошкільнят було віднесено експериментатором до 2 та 3 груп, для яких були характерними: здатність вступати в контакт лише за зовнішньою ініціативою, несформованість ситуативно-ділової форми спілкування, зниження інтересу до спілкування. Ці діти потребували налагодження емоційного контакту з дорослим, формування зацікавленості у спілкуванні з дітьми та дорослим.

Дослідження спілкування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку із ТПМ в ігровій діяльності (Грибова О.Є., Гриншпун Б.М., Соловйова Л.Г., Харитонова П.А., Чиркіна Г.В., Шипіцина Л.М.) засвідчили: низьку мовленнєву активність дітей у грі, недостатній мовленнєвий супровід ігрових дій; труднощі ведення діалогу на тематику, що не стосується побутових ситуацій; незацікавленість в контакті, дезорієнтація в нових ситуаціях спілкування. Відповідно до наукових висновків, недостатність вербальних засобів утруднює процес взаємодії між дітьми в ігровій діяльності.

Водночас, за висновками Андрєєвої Г.М., Буєвої Л.Г., Кона І.С. та інших, такі комунікативні якості, як потреба у спілкуванні, активність у налагодженні міжособистісних відносин в нормі онтогенезу формуються ще у ранньому віці. Тому несформованість зазначених якостей у дітей із ТПМ старшого дошкільного віку свідчить про затримку формування комунікативної діяльності.

Соловйова Л.Г. організувала дослідження комунікативної сфери дітей із загальним недорозвиненням мовлення (далі – ЗНМ) в ігровій діяльності, яке засвідчило несформованість форм комунікації (монологічне та діалогічне мовлення), а також комунікативні труднощі описані вище. Автор зазначає, що спілкування в іграх відбувалось переважно в одностатевих діадах, постійних ігрових груп у дітей не виявлено. Водночас, результати дослідження свідчать, що гра може бути способом організації і презентації мовленнєвих засобів, способом мотивації спілкування дошкільників із ЗНМ, але в умовах спеціально організованого навчання [4].

Грибова О.Є. комунікативну діяльність дітей із ТПМ розглядала через призму поняття «комунікативна здібність». Автор вважає, що існує пряма залежність між сформованістю комунікативних здібностей та комунікативної компетентності дитини. Саме недорозвинення комунікативних здібностей ускладнює процес учбової комунікації і є вирішальною умовою успішності навчання в цілому. У дітей із ТПМ, як зазначає автор, мовні та комунікативні здібності сформовані недостатньо.

Найменш дослідженою категорією дітей із ТПМ є підлітки. Стосовно спілкування осіб цієї вікової категорії досліджень вкрай недостатньо. Водночас результати експериментальних пошуків Ігнат'євої С.О., Копачевої Л.А., Мартиненко І.В. засвідчили труднощі у спілкуванні підлітків із ТПМ. Автори зазначають, що комунікативний розвиток старшокласників із ТПМ залежить і від тяжкості мовленнєвих порушень, і від особистісних рис цих осіб. У них часто виникають бар'єри у спілкуванні, що ускладнює процес комунікації. Це різні бар'єри розуміння зверненого мовлення, недосконалість володіння просодичними та невербальними засобами спілкування.

Таким чином, аналіз спеціальних психолого-педагогічних досліджень (Алмазової О.О., Халілової Л.Б., Грибової О.Є, Гриншпуна Б.М., Ігнат'євої С.О., Ковшикова В.О, Макерової О., Соловйової Л.Г., Путкової Н.М., Сафонової Н. В., Федосєєвої О.Г., Чиркіної Г.В., Шипіциної Л.М. тощо) засвідчив наступні особливості комунікативної діяльності дітей із тяжкими порушеннями мовлення:

- зниження потреби у спілкуванні з дорослим,
- невміння орієнтуватися у ситуації спілкування, негативізм,
- домінування ситуативно-ділової форми спілкування,
- шаблонність, використання заздалегідь вивчених фраз,
- зміщення цілей спілкування (найближчі завдання займають місце основних),
- наявність необґрунтованих пауз у мовленні,
- поодинокість випадків активної вербальної комунікації,
- повторення фраз, повернення до раніше вимовленого,
- «безадресність» звернень, просте повідомлення про свою потребу без звернення до конкретної

особи,

- труднощі у використанні невербальних засобів спілкування,
- нездатність оцінювати висловлювання інших.

За даними Калягіна В.А., Лубовського В.В., Овчинникової Т.С. порушення комунікативної діяльності є однією із специфічних закономірностей розвитку у разі мовленнєвих порушень у дітей. У подальшому це порушення призводить до труднощів соціалізації, що суттєво позначається на соціальній ситуації розвитку індивіда.

Водночас, у проблемі подолання труднощів у комунікативній діяльності дітей та підлітків із тяжкими порушеннями мовлення на сьогодні залишається ще багато теоретичних та практичних запитань. Недостатньо досліджень, що висвітлюють взаємозв'язок характеру спілкування та ступеню сформованості мовленнєвих засобів, не розглядаються взаємовплив активності поведінки і процесу спілкування, не досліджено спілкування за допомогою альтернативних мовленню. Усе зазначене підкреслює актуальність і значущість досліджень комунікації осіб із ТПМ, а також свідчить про необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності логопедичної та психологічної роботи з формування комунікативних вмінь у дітей цієї категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., Аспект Пресс, 1996.
2. Леонтьев А.А. Психология общения: Учеб. пособие. - 3-е изд. - М.: Смысл, 1999.
3. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. - М.: Педагогика, 1986.
4. Соловьева Л. Г. Особенности коммуникативной деятельности детей с общим недоразвитием речи //Дефектология. — 1996. — № 1.
5. Franclin H. Silverman. Communication for the Speechless: An Introduction to Augmentative Communication for the Severely Communicatively Impaired. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1989.
6. Quill K.A. Teaching Children with Autism: Strategies to Enhance Communication and Socializationю - Cengage Learning, 1995.